

Facultatea de Psihologie și Științe ale Educației
Școala Doctorală de Psihologie și Științe ale Educației

TEZĂ DE DOCTORAT

Rezumat

**OPTIMIZAREA AUTODETERMINĂRII ÎN CONTEXTUL ROMÂNESC AL
DIZABILITĂȚII: EXPLORAREA FACTORILOR SOCIAL-ECOLOGICI**

Coordonator științific:

Prof. Univ. Dr. Alois Gherguț

Autor :

Cristea Mihaela

Iași

2023

Faculty of Psychology and Education Sciences

Doctoral School of Psychology and Education Sciences

Ph.D. Thesis

**ENHANCING SELF-DETERMINATION IN THE ROMANIAN CONTEXT OF
DISABILITY: EXPLORING SOCIAL-ECOLOGICAL FACTORS THAT PREDICT
STUDENTS’ SELF-DETERMINATION**

Scientific Coordinator:

Professor Dr. Alois Gherguț

Author:

Cristea Mihaela

Iași

2023

I. Motivul acestei cercetări

În ultimele trei decenii, literatura autodeterminării s-a extins exponențial și noi modele teoretice ale constructului de autodeterminare au fost elaborate. Studiile dedicate examinării factorilor social-ecologici specifici mediilor și contextelor în care copiii și tinerii cu dizabilități trăiesc, învață și evoluează au condus la precizarea mecanismelor prin care comportamentele și abilitățile autodeterminante ar putea fi îmbunătățite. Din această perspectivă de cunoaștere, cercetările efectuate în domeniul evaluării și măsurării autodeterminării și a componentelor asociate, precum și cele care au vizat eficacitatea programelor educaționale de intervenție ce promovează autodeterminarea au înregistrat și reliefat rezultate și progrese mari. Astfel, în literatură au fost descrise modalitățile de elaborare, construire și validare a mai multor instrumente de evaluare fundamentate pe modelele teoretice ale autodeterminării. Mai mult, o multitudine de studii au reliefat rolul și eficacitatea programelor educaționale și practicilor bazate pe dovezi validate științific în contextul intervențiilor educaționale și terapeutice. Luând în considerație această tendință puternică și masivă în domeniul de cunoaștere a autodeterminării în contextele internaționale de cercetare, s-a cristalizat motivația inițierii și dezvoltării acestui proiect de cercetare. Deși literatura autodeterminării și studiile circumscrise acestui subiect în educația specială sunt puternic fundamentate, în cadrul românesc al cercetării și a practicii educaționale focalizarea pe studiul autodeterminării elevilor cu cerințe educaționale speciale este redus. Având în vedere relevanța majoră a comportamentelor, abilităților și atitudinilor autodeterminante în îmbunătățirea calității vieții persoanelor cu nevoi de suport, precum și lacunele din cercetare și practică, în această demers de cercetare doctorală ne-am propus să explorăm rolul factorilor social-ecologici în dezvoltarea și îmbunătățirea autodeterminării în contextul românesc al dizabilității.

Prin prisma cunoașterii mecanismelor și dinamicii constructului de autodeterminare și, în special, a modului în care acestea sunt influențate de factori social-ecologici, ar putea fi evidențiate reperele programelor și intervențiilor educaționale de optimizare a autodeterminării elevilor. Implementarea strategiilor ce promovează comportamentul autodeterminant în mediile educaționale, în familie și în comunitate este un demers esențial pentru stimularea și îmbunătățirea rezultatelor academice, abilităților vocaționale specifice perioadei de tranziție. Aceste competențe funcționale ar putea manifesta un impact asupra calității vieții elevilor cu dizabilități.

Scopul general și obiectivele cercetării

Scopul acestei cercetări constă în realizarea unei serii de mai multe studii menite să exploreze rolul influenței factorilor social-ecologici asupra autodeterminării elevilor cu dizabilități în contexte socio-educative.

Obiectivele cercetării au fost fundamentate pe următoarele asumții :

(1) Procesul de adaptare și validare a *Scalei ARC a Autodeterminării* indică faptul că versiunea în Limba Română a scalei prezintă proprietăți psihometrice robuste, precum și o structură factorială și consistență internă similare versiunii originale.

(2) Autodeterminarea, conceptul de sine și abilitățile de planificare a tranziției sunt predictorii ai nivelului de dezvoltare a abilităților de viață.

(3) Factorii de microsistem, individuali și familiali (tipul, structura familiei și statutul socio-economic) îndeplinesc roluri de mediatori în relația dintre conceptul de sine și componentele autodeterminării, în termeni de autonomie, împuternicire psihologică și autorealizare.

(4) Oportunitățile pentru autodeterminare generate de factorii de mezosistem au influențe asupra relației dintre dizabilitate și componentele autodeterminării.

(5) Modelul de instruire și învățare a autodeterminării, un program educațional bazat pe dovezi științifice, are impact asupra optimizării performanței obținute în rezolvarea sarcinilor academice specifice mediilor educaționale.

Cele cinci ipoteze enunțate mai sus au fost verificate în studii individualizate.

II. Structura tezei și prezentarea generală a capitolelor

Această teză de doctorat cuprinde cinci studii dedicate explorării influenței factorilor social-ecologici asupra autodeterminării adolescenților români. În literatura de specialitate au fost evidențiate rolurile de mediatori și moderatori ale acestor variabile asupra acțiunilor, abilităților și atitudinilor autodeterminante, fiind reliefată astfel, importanța majoră a cadrului social-ecologic în dinamica constructului de autodeterminare.

Prezentarea studiilor empirice este precedată de o secțiune introductivă ce cuprinde o sinteză a abordărilor teoretice și conceptuale, definiții ale noțiunilor-cheie și a principalelor constructe ale cercetării.

În al doilea capitol, ne-am propus să precizăm relația dintre teoriile motivației, așa cum sunt analizate în științele comportamentului uman și dezvoltarea autodeterminării, să examinăm factorii social-ecologici prin prisma teoriilor ecologice și să analizăm contextul dizabilității din perspectiva contemporană a funcționării umane, a nevoii de sprijin și de suport. Am inițiat creionarea cadrului conceptual al definirii și evoluției conceptului de autodeterminare în științele comportamentului uman prin a face referiri la *Determinism*, ca școală filosofică, la dezbaterile dualismului conceptual liber arbitru vs. determinism și repercursiunile acestuia asupra dezvoltării și multifacțetării constructului modern de autodeterminare. Astăzi, autodeterminarea este considerată un construct central al teoriilor motivaționale și al modelelor teoretice din psihologia pozitivă în care persoana este determinantul (agentul cauzal) al propriilor acțiuni. Analizate din perspectiva teoriilor deterministe și a practicii educaționale, comportamentele și abilitățile autodeterminante sunt competențe cheie, cu rol esențial în dezvoltarea copiilor și adolescenților cu și fără dizabilități.

Al treilea capitol a ilustrat modul în care a fost concepută măsurarea autodeterminării în contextul românesc al dizabilității, **Studiul 1** al acestei cercetări doctorale a fost dedicat adaptării culturale a *Scalei ARC a Autodeterminării*. În ceea ce privește necesitatea măsurării autodeterminării în contextul românesc al cercetării și practicii educaționale, am considerat că este imperativă adaptarea unui instrument de evaluare a comportamentelor și abilităților autodeterminante ale elevilor. Am ales *Scala ARC a Autodeterminării* (Wehmeyer și Kelchner, 1995) fundamentată pe *Modelul funcțional al autodeterminării* (Wehmeyer, 1993). Studiul preliminar de adaptare culturală al *Scalei ARC a Autodeterminării* a indicat că versiunea adaptată în Limba Română este un instrument valid pentru măsurarea autodeterminării elevilor români, caracteristicile psihometrice robuste indicând o structură factorială adecvată, similară cu cea a scalei originale. Coeficienții de fidelitate și de consistență internă au avut valori ridicate pentru studiul de față.

Al patrulea capitol include un grup de studii în care ne-am propus să explorăm influențele factorilor din microsistem și mezosistem asupra acțiunilor, abilităților și atitudinilor autodeterminante.

Studiul 2 vizează explorarea relațiilor și tipurilor de efecte dintre autodeterminare, abilități de viață, conceptul de sine și competențele de planificare a tranziției. Rezultatele studiului au indicat că autodeterminarea afectează în mod direct abilitățile de viață. De asemenea, a fost evidențiat rolul de predictor al factorului personal conceptul de sine asupra dinamicii componentelor

autodeterminării. Constatările studiului au ilustrat în mod particular, rolul de predictor al conceptului de sine în structurarea abilităților și atitudinilor de împuternicire psihologică, o componentă a autodeterminării.

În **Studiul 3** ne-am propus să examinăm influența factorilor social-ecologici individuali și personali asupra autodeterminării. Rezultatele studiului au evidențiat rolul moderator al factorilor din microsistem asupra comportamentelor autodeterminante, a modului în care diferențele de gen și tipurile de dizabilitate influențează mecanismele și dinamica constructului de autodeterminare. Mai mult decât atât, tipul familiei și statutul socio-economic al familiei au fost variabile mediatore, rezultatele au reliefat că acestea sunt predictorii ai autonomiei și autorealizării, două componente ale autodeterminării.

Studiul 4 a fost elaborat pe topica investigării rolului de mediator a oportunităților create în școală pentru învățarea și manifestarea comportamentului autodeterminant, precum și a rolului mediator a oportunităților pentru autodeterminare generate în mediul familial. Rezultatele studiului au indicat clar că oportunitățile de la școală și de acasă influențează într-un mod diferențiat relația dintre tipurile de dizabilitate și componentele autodeterminării, în termeni de autonomie, împuternicire psihologică și autorealizare. În plus, percepțiile elevilor asupra oportunităților care generează contexte optime de învățare și percepțiile elevilor despre oportunitățile care declanșează exprimarea acțiunilor, abilităților și atitudinilor autodeterminante sunt repere pentru posibile programe și strategii de intervenție educațională și terapeutică menite să îmbunătățească autodeterminarea tuturor elevilor implicați în activități de învățare.

Studiul 5 este un studiu cu design de intervenție educațională. În acest studiu experimental am ilustrat modul în care un factor ecologic din mezosistem, în studiul nostru, contextul școlar și un program educațional validat științific, *Modelul de Învățare și Instruire a Autodeterminării* (SDMLI) afectează performanța academică a celor cinci elevi participanți. Rezultatele au arătat că în faza post-intervenție, performanțele și achizițiile academice obținute s-au menținut la un nivel cvasi-constant, fiind astfel susținută și validată eficacitatea SDMLI în practică educațională.

Al cincilea capitol al tezei rezumă interpretările rezultatelor studiilor, dovezile și constatările generale, concluziile și implicațiile pentru cercetările viitoare și recomandări pentru practica educațională.

În ceea ce privește structura studiilor incluse în această teză, acestea respectă într-o oarecare măsură cerințele și standardele stilului *American Psychological Association* legate de redactarea articolelor științifice. Studiile (1), (3), (4) au fost deja publicate în reviste *peer review* și au fost inserate în această teză de doctorat în versiunile acceptate de editori. Studiul (5) a fost publicat în volumul *Inclusive Education - Recent Advances*, fiind inclus în teza în formatul original. Studiul (2) a fost acceptat pentru a fi publicat și a fost integrat în lucrare în formatul recomandat și acceptat de editori.

III. Rezumatul studiilor empirice

Studiul 1. Evaluarea autodeterminării la adolescenții români: proprietăți psihometrice preliminare ale Scalei ARC a Autodeterminării

Scopul acestui studiu pilot a fost acela de a examina proprietățile psihometrice preliminare și procesul de validare a *Scalei ARC a Autodeterminării* (Wehmeyer and Kelchner, 1995), mai precis, am fost interesați să explorăm structura factorială și consistența internă a scorurilor de evaluare inițială obținute de elevi cu dificultăți de învățare, elevi cu dizabilități intelectuale ușoare și dizabilități intelectuale moderate. Ipoteza acestei cercetări s-a bazat pe asumptii derivate din *Modelul funcțional al autodeterminării* (Wehmeyer, 1993) care postulează că procesul simplu de stabilire a unui scop și de urmărire și îndeplinire a acestuia, are același sens în diferite culturi. Prin urmarea și extinderea acestui raționament, am formulat ipoteza generală a acestui studiu, astfel: structura factorială și consistența internă a *Scalei ARC a Autodeterminării* sunt similare cu cele ale versiunii originale.

În acest studiu pilot, participanții au fost recrutați din cinci școli gimnaziale pentru elevi cu dizabilități și două licee tehnologice speciale pentru elevi cu dizabilități din județele Iași și Vaslui. Un număr total de 275 de elevi cu dizabilități intelectuale ușoare și moderate și dificultăți de învățare au fost selectați și incluși în grupul de studiu pilot pentru procesul de testare.

Scala a fost tradusă în Limba Română și adaptată, prin urmarea recomandărilor pentru adaptarea instrumentelor de măsurare prin auto-raportare privind echivalența lingvistică, semantică, culturală și conceptuală propuse de Comisia Internațională de Testare (Hernandez et al., 2020). *Scala ARC a Autodeterminării* este un instrument de măsurare a autodeterminării prin

auto-raportare pentru adolescenții cu dizabilități intelectuale ușoare și moderate și dificultăți de învățare. Această este formată din 72 de itemi împărțiți în 4 secțiuni: *Autonomie*, *Autoreglare*, *Împuternicire psihologică* și *Autorealizare*.

Analiză factorială exploratorie

Analiză factorială inițială a implicat realizarea unei analize factoriale exploratorii. Am selectat metoda Maximum likelihood pentru a examina cele 3 subscale ale *Scalei ARC a Autodeterminării* adaptate pentru elevii români cu dizabilități intelectuale ușoare și moderate și dificultăți de învățare. Această metodă de estimare maximizează diferențele între factori și oferă o estimare a potrivirii modelului. (Taboga, 2021). Pentru analiza factorială confirmatorie, am folosit modelarea în ecuații structurale realizată în AMOS, iar metoda recomandată, în acest caz, este metodă probabilității maxime. Fiecare secțiune a scalei are o structură diferită, domeniul *Autonomie* a impus o măsurare prin autoraportare pe o scară Likert în 4 puncte, domeniul *Împuternicire psihologică* a implicat răspunsuri forțate, evaluate cu 0 sau 1, iar scala de *Autorealizare* a necesitat răspunsuri dihotomice (*da* sau *nu*, evaluate 1 sau 0). Datorită acestor diferențe între subscale, am considerat că este adecvat să analizăm fiecare domeniu (subscală) în mod independent.

În primul rând, am analizat scala *Autonomie*. Matricea de corelație a indicat corelațiile în perechi în care există valori semnificative ($p < 0,05$) între cei 32 de itemi ai scalei *Autonomie*. Determinantul matricei R a sugerat absența multicoliniarității. Măsura Kaiser-Meyer-Olkin a coeficientului de adecvare a eșantionării a fost 0,938. Testul lui Bartlett de sfericitate a arătat valoarea *chi-pătrat* = 4681,180 grade de libertate, $p = 0.000$ semnificativ, iar aceste rezultate indică o relație puternică între variabile. Pentru scala *Autonomie*, valorile varianței au fost 1 pentru toți cei 32 de itemi, iar după extragere, itemii au avut scoruri ale varianței cuprinse între .356 și .686, acestea indicând procentul de variabilitate explicat de factori. Folosind criteriul de selectare a valorilor proprii (*eigenvalues*) mai mari decât 1, varianța totală a indicat 4 componente care au valori proprii mai mari decât 1. Acești 4 factori explică 61,232 % din varianța datelor. Testul de adecvare a potrivirii a indicat valoarea *chi-pătrat* = 521,728, la 249 grade de libertate și o valoare p semnificativă ($p = .000$). Menționăm că 5 itemi ai scalei *Autonomie* au fost eliminați din cauza varianței slabe și a corelațiilor slabe cu alți itemi.

Al doilea subdomeniu al scalei este *Împuternicirea psihologică*. Matricea de corelație a detaliat corelațiile în perechi, unde au fost identificate corelații semnificative ($p < 0,05$). Determinantul matricei R a fost .019, multicolaritatea a fost evitată. Coeficientul de adecvare a eșantionării Kaiser-Meyer-Olkin a fost 0,860, iar testul de sfericitate al lui Bartlett a indicat valoarea *chi-pătrat* = 1055,356, la 120 grade de libertate și o valoare $p < .001$. Folosind criteriul de selectare a valorilor proprii peste 1, varianța totală a explicat trei componente care au valori proprii mai mari decât 1. Acești trei factori pot explica 51.445 % din varianța datelor. Itemii 43, 50 și 56 au fost eliminați din cauza variației slabe a încărcării încrucișate.

Examinarea celei de-a treia scale, *Autorealizarea*, a indicat în statistica descriptivă distribuția simetrică datelor. Determinantul matricei R a indicat absența multicolarității. Coeficientul KMO = .678, testul lui Bartlett de sfericitate a indicat valoarea *chi-pătrat* de aprox. 1966.507, la 91 grade de libertate și o valoare p semnificativă = .000. Varianța de extracție a factorilor pentru fiecare componentă a avut o distribuție a valorilor de la .185 la .999. Aplicând criteriul de selectare a valorilor proprii peste 1, varianța totală a arătat că cinci componente au valori proprii mai mari decât 1. Acești cinci factori pot explica 73,249 % din varianța datelor. Testul de adecvare a potrivirii a indicat o valoare *chi-pătrat* = 50,110 ; 31 grade de libertate și o valoare p semnificativă ($p = .01$).

Analiză factorială confirmatorie

Cei 59 de itemi care au demonstrat proprietăți psihometrice puternice au fost identificați ca rezultat al analizei factoriale exploratorii prin utilizarea metodei Maximum likelihood. În următoarea etapă de cercetare, am efectuat o analiză factorială confirmatorie prin modelări în ecuații structurale pentru a examina validitatea de construct a itemilor identificați ca fiind robuști în analizele exploratorii anterioare ale itemilor. Modelul testat a fost o structură ierarhică cu trei domenii subiacente care reprezintă componentele esențiale ce definesc comportamentul autodeterminat: *Autonomie*, *Împuternicire psihologică* și *Autorealizare*, bazate pe constructul multifacetat al autodeterminării propus de M. Wehmeyer (1993). Componenta de autoreglare nu a fost inclusă în analiză curentă. Pe baza acestor aspecte teoretice și ținând cont de rezultatele obținute în urmă efectuării analizei factoriale exploratorii, în construcția modelului am creat 12 variabile latente și 59 de variabile observabile. Pentru a îmbunătăți potrivirea modelului,

am aplicat recomandările specificate în indicii de modificare, în consecință, am stabilit covarianțe între variabilele observabile ale aceluiași construct latent.

Potrivirea modelului configurat a fost evaluată cu mai mulți indici de adecvare a potrivirii, inclusiv parametri precum valoarea *chi-pătrat* ($CMIN/df = 1,386$), valoarea p pentru model ($p = 0,000$), indicele absolut de potrivire a erorii pătratice a aproximării rădăcinii mediei ($RMSEA = .038$), indicele de potrivire comparativ ($CFI = .929$), indicele Tucker–Lewis ($TLI = .922$) și $SRMR = .05$, $AGFI = .792$. Rezultatele analizei factorale confirmatorii au demonstrat o versiune acceptabilă pentru modelul testat.

Analiza de fiabilitate

Scala ARC a Autodeterminării adaptată pentru elevii cu dizabilități intelectuale ușoare și moderate și elevii cu dificultăți de învățare a demonstrat o consistență internă bună până la foarte bună. Coeficienții de fiabilitate au fost calculați pentru fiecare domeniu și pentru întreaga scala după ce itemii cu proprietăți slabe au fost eliminați în timpul efectuării analizei factoriale confirmatorii. Valoarea coeficientului *Cronbach α* pentru întreaga scală a fost .927. Pentru fiecare subscală corespunzătoare componentelor de autodeterminare, *Autonomie*, *Împuternicire psihologică* și *Autorealizare*, valorile *Cronbach α* au fost: .950, .790, respectiv, .764.

Studiul 2. „Construirea viitorului”: o abordare prin modelări în ecuații structurale a relațiilor dintre autodeterminare, conceptul de sine, planificarea tranziției și abilitățile de viață

Scopul studiului a fost de a investiga efectele directe, indirecte și de interacțiune manifestate între componentele autodeterminării, conceptul de sine, abilitățile de planificare a tranziției și dezvoltarea abilităților de viață la elevii cu dificultăți de învățare și dizabilități intelectuale ușoare și moderate. Primul obiectiv al acestui studiu se referă la examinarea modului în care planificarea tranziției, ca mediator, a influențat relația dintre componentele autodeterminării (autonomie, autoreglare, împuternicire psihologică și autorealizare) și dezvoltarea abilităților de viață. Al doilea obiectiv a fost acela de a explora mecanismele psihologice, educaționale și sociale prin care conceptul de sine este un predictor al dezvoltării abilităților de viață.

Participanții au fost recrutați din 5 școli gimnaziale pentru elevi cu dizabilități și 2 licee tehnologice speciale pentru adolescenți cu dizabilități din Iași și Vaslui. Un număr de 304 elevi cu

dificultăți de învățare și dizabilități intelectuale ușoare și moderate au fost incluși în grup pentru procesul de testare.

Modele structurale

Primul model creat a fost un model cauzal latent ce a permis examinarea efectelor directe manifestate de componentele autodeterminării asupra dezvoltării abilităților de viață, precum și investigarea efectului de mediere al planificării tranziției elevilor asupra relației dintre autodeterminare și abilitățile de viață.

Modelul cauzal latent a fost estimat cu mai mulți indici de adecvare a potrivirii, incluzând parametri precum, $SRMR = .054$, $AGFI = .851$, indici incremental și indici de potrivire relativă, cum ar fi $CFI = .948$, indicele Tucker–Lewis ($TLI = .932$) și $RMSEA = .056$. Estimarea parametrilor a demonstrat o potrivire acceptabilă pentru modelul estimat.

Al doilea model testat a fost un model cauzal de cale generat pentru a estima interacțiuni, mai precis rolul de moderator al conceptului de sine în relațiile dintre componentele autodeterminării și dezvoltarea abilităților de viață. Estimarea modelului cauzal de cale a indicat indici adecvați de potrivire a modelului: valoarea p pentru model, $p = .000$, $CFI = .987$, $TLI = .932$, $RMSEA = .034$, $SRMR = .033$, $AGFI = .893$.

Rezultatele studiului

Efecte directe

În acest studiu, am dezvoltat un model cauzal latent pentru a estima efectele directe dintre componentele autodeterminării—autonomie, autoreglare, împuternicire psihologică, autorealizare și dezvoltarea abilităților de viață la elevii cu dificultăți de învățare și elevii cu dizabilități intelectuale ușoare și moderate. Rezultatele studiului au sugerat, componentele autodeterminării afectează în manieră directă și direcțional pozitiv dezvoltarea abilităților de viață la acești elevi. Literatura autodeterminării susține rezultatele obținute în studiul prezent, fiind frecvent indicat modul prin care sunt afectați pozitiv și direct factorii asociați cu reușitele școlare și calitatea vieții pentru elevii cu nevoi de suport educațional (Wehmeyer, 2022).

Efecte indirecte

Indicii estimării efectului de mediere a planificării tranziției asupra relației dintre componentele autodeterminării și abilitățile de viață au arătat că planificarea tranziției elevilor nu joacă un rol de mediere în relația dintre cele patru componente ale autodeterminării și dezvoltarea abilităților de viață. Am susținut rezultatele studiului nostru, absența efectelor mediatore a planificării tranziției în relația dintre componentele autodeterminării și dezvoltarea abilităților de viață prin minimalizarea relevanței legăturii dinamice între abilități de viață (sau curriculum funcțional), autodeterminare și planificarea tranziției în practica educațională. Importanța majoră a rezultatelor academice în această triadă a fost frecvent evidențiată că fiind prioritară în defavoarea exersării și maximizării potențialului și competențelor funcționale și a abilităților de viață ale elevilor.

Rolul de moderator al conceptului de sine

Prin modelări în ecuații structurale, în cadrul unui model cauzal de cale, am estimat rolul moderator al conceptului de sine în relațiile dintre cele patru componente ale autodeterminării și dezvoltarea abilităților de viață ale elevilor cu dificultăți de învățare, dizabilități intelectuale ușoare și moderate. Rezultatele studiului au arătat o interacțiune direcțională între conceptul de sine și autonomie, mai precis, conceptul de sine întărește pozitiv relația dintre autonomie și abilitățile de viață. Acest rezultat poate fi considerat analog cu constatările unor studii similare care au raportat rolul de predictor al conceptului de sine în ceea ce privește performanțele academice ale elevilor. (Zheng și colab., 2014; Shogren și colab. 2007; Wehmeyer et al., 2011). O altă constatare a confirmat ipoteza conform căreia conceptul de sine are un rol de moderator în relația pozitivă dintre planificarea tranziției elevilor și autonomie. În același cadru, rezultatele studiului au sugerat, conceptul de sine întărește relația pozitivă dintre autoreglare și planificarea tranziției. Considerăm că aceste constatări explică modul în care conceptul de sine, un construct multifacțat, poate prezice nivelul de autonomie și mecanismele de autoreglare implicate în planificarea tranziției elevilor.

Un rezultat neașteptat al acestui studiu a indicat conceptul de sine atenuază relația dintre împuternicirea psihologică și abilitățile de viață. Acționarea într-o manieră împuternicită din punct de vedere psihologic se referă la dimensiunile multiple ale controlului perceput, inclusiv în domeniile cognitive (eficacitatea personală), personalitatea și domeniile motivaționale (Zimmerman, 1990). În esență, oamenii autodeterminați acționează pe baza credinței că dețin

control asupra circumstanțelor care sunt importante pentru ei (*internal locus of control*) și posedă abilitățile necesare pentru a obține rezultatele dorite (autoeficacitate) (Wehmeyer & Kelchner, 1995). Pornind de la aceste constatări, considerăm conceptul de sine că fiind un predictor pozitiv puternic al împuternicirii psihologice și al unor dimensiuni ale personalității.

Studiul 3. Rolul moderator al factorilor din microsistem în relația dintre conceptul de sine și autodeterminare în contextul românesc al dizabilităților

Cunoașterea adecvată a factorilor individuali, personali și a factorilor ecologici contextuali joacă un rol esențial în declanșarea și influențarea mecanismelor de învățare a acțiunilor, abilităților și atitudinilor autodeterminate (Shogren et al. 2013, Wehmeyer, 2022). Dezvoltarea și manifestarea autodeterminării sunt influențate de cultura climatului familial, istoria personală, acestea fiind modelate la randul lor de o multitudine de factori care interferează (Shogren et al., 2018). În cadrul cercetărilor din țara noastră, lipsesc studiile care să evidențiază rolurile specifice jucate de factorii ecologici personali și contextuali în relația dinamică dintre conceptul de sine și componentele autodeterminării.

Scopul prezentului studiu este acela de a investiga impactul factorilor din microsistem asupra relației dintre conceptul de sine și componentele autodeterminării, în termeni de autonomie, împuternicire psihologică și autorealizare la elevii cu dificultăți de învățare și la elevii cu dizabilități intelectuale ușoare și moderate. Obiectivele acestui studiu se referă la a) examinarea mecanismelor prin care factorii individuali de gen, vârstă și dizabilitate influențează relația dintre conceptul de sine și autodeterminare, b) investigarea influenței pe care o au factorii familiali asupra relației între aceleași două constructe, conceptul de sine și autodeterminare.

Participanții au fost selectați din cinci școli gimnaziale pentru elevi cu cerințe educaționale speciale și două licee tehnologice speciale pentru adolescenți cu dizabilități din două județe din România. Un număr de 304 elevi cu vârste cronologice cuprinse între 12 și 19 ani ($M = 14.93$; $SD = 1.42$) cu dificultăți de învățare și dizabilități intelectuale ușoare și moderate au fost incluși în lotul de cercetare.

Rezultatele studiului

Dincolo de influența factorilor contextuali și de microsistem care pot afecta relația dintre conceptul de sine și autodeterminare, este esențial de menționat că rezultatele studiului de față susțin rolul conceptului de sine în prezicerea comportamentelor autodeterminante prin prisma componentelor sale: autonomie, împuternicire psihologică și autorealizare. Rezultatele obținute de noi sunt susținute de rezultate similare din literatura de specialitate, unele studii indicând faptul că conceptul de sine este un predictor al autodeterminării. Zheng și colab. (2014) au oferit o explicație empirică a modului în care autodeterminarea și conceptul de sine afectează rezultatele academice pentru adolescenții cu dificultăți de învățare. Alți cercetători au sugerat că autodeterminarea și conceptul de sine influențează pozitiv factorii asociați cu performanța academică a elevilor cu dizabilități (Goldberg și colab., 2003; Lackaye & Margalit, 2006).

Rolul de moderator al tipului de dizabilitate

Rezultatele studiului au sugerat că cele trei tipuri de dizabilități investigate, dificultăți de învățare, dizabilități intelectuale ușoare și moderate, au manifestat un rol moderator doar în relația dintre conceptul de sine și realizarea de sine. Pentru celelalte două componente ale autodeterminării – autonomie și împuternicire psihologică - constatările nu susțin rolul moderator al dizabilității în raport cu conceptul de sine. Rezultatele au indicat că eticheta de dificultăți de învățare este un predictor puternic al atitudinilor și acțiunilor legate de autorealizare, urmată de tipurile de dizabilități intelectuale moderate și ușoare. Cu alte cuvinte, dezvoltarea componentelor autodeterminării este asociată tipului de dizabilitate. La grupul de elevi cu dificultăți de învățare, comportamentele și abilitățile legate de autodeterminare se află la un nivel superior de dezvoltare și funcționare, nivel care scade în grupele de elevi cu dizabilități intelectuale ușoare și moderate. Acest rezultat este susținut de literatura de specialitate, cercetătorii au arătat că există o relație directă între nivelul de autodeterminare și dezvoltarea cognitivă, respectiv inteligență și comportamentul adaptativ, studiile anterioare au constatat că tipul de dizabilitate influențează nivelurile relative de autodeterminare, elevii cu niveluri mai scăzute ale capacităților cognitive tind să raporteze niveluri mai scăzute de autodeterminare (Nota și colab., 2007; Shogren și colab., 2007; Wehmeyer și Garner, 2003).

Rolul de moderator al identității de gen

În ceea ce privește factorii individuali de gen și vârstă, rezultatele studiului trebuie să fie analizate mai nuanțat, din perspectiva contextului cultural din România în care evoluează și sunt educați copiii cu dizabilități. Astfel, rezultatele studiului arată că variabila gen joacă un rol moderator diferențiat în relația dintre conceptul de sine și componentele autodeterminării, mai exact, am identificat diferențe semnificative statistic între grupul băieților și grupul fetelor participanți la cercetare în ceea ce privește prezicerea atitudinilor, acțiunilor și abilităților de autodeterminare specifice componentelor împuternicirii psihologice și autorealizării. În acest context, constatările noastre au indicat, conceptul de sine a prezis împuternicirea psihologică, în diferite moduri legate de gen. Mai precis, genul joacă un rol moderator în relația dintre conceptul de sine și împuternicirea psihologică, iar în grupul de băieți conceptul de sine a fost un predictor mai puternic al împuternicirii psihologice decât în grupul de fete. În mod similar, conceptul de sine a prezis atitudini și comportamente specifice autorealizării, o altă componentă a autodeterminării. Legat de mecanismul prin care genul a moderat relația dintre conceptul de sine și autorealizare, constatările au arătat că această relație este mai puternică la grupul de băieți decât la grupul de fete. În ceea ce privește autonomia, constatările au arătat că nu există diferențe semnificative statistic între băieți și fete în ceea ce privește mecanismul prin care conceptul de sine a prezis autonomia. Aceste rezultate trebuie privite și înțelese din perspectiva contextului cultural din România, legat de modul în care copiii sunt educați pentru a-și forma și dezvolta comportamente și abilități asociate cu autodeterminarea, și în care există unele tendințe și modele culturale în care băieților li se solicită învățarea competențelor de împuternicire psihologică, pe când fetele sunt încurajate să achiziționeze comportamente și atitudini de autorealizare.

Influența familiei

În ceea ce privește caracteristicile specifice factorilor contextuali ai familiei, am investigat rolul variabilelor multicategoriale precum tipul și configurația familiei în dezvoltarea componentelor autodeterminării. În acest cadru am luat în considerare trei subtipuri de configurații familiale, respectiv, familia nucleară, monoparentală, și copii și tineri cu dizabilități intelectuale aflați în asistența și îngrijirea serviciilor sociale. De asemenea, un alt factor pe care l-am supus investigării a fost influența statutului socio-economic al familiei asupra îmbunătățirii comportamentelor autodeterminate. Am constatat că ambii factori, tipul familiei și statutul socio-

economic al familiei nu au prezis autonomia, una dintre componentele autodeterminării. Mai mult, concluziile studiului au susținut rezultate diferite în ceea ce privește influența factorilor familiali în relația dintre conceptul de sine și celelalte două componente ale autodeterminării, împuternicirea psihologică și autorealizarea. Rezultatele studiului nostru susțin că în contextul cultural al reprezentărilor legate de tipologia familiei și rolul acesteia în societatea românească, configurația mediului familial are un rol de predictor al comportamentelor și atitudinilor de împuternicire psihologică și de autorealizare. De asemenea, factorul socio-economic al familiei a prezis acțiunile, atitudinile și abilitățile autodeterminate legate de autorealizare. Și acest rezultat trebuie explicat prin prisma contextului cultural din România, în care poate există o tendință ca statutul socio-economic al familiei să fie într-o relație puternică și pozitivă cu atitudinile de autorealizare ale tinerilor cu și fără dizabilități. Rezultatele studiului sunt confirmate de studii similare, în acest sens, sunt cercetări care au indicat că venitul familiei a jucat un rol în independența financiară și autonomia tinerilor cu dizabilități intelectuale (Wehman et al., 2015). Cercetătorii au arătat, de asemenea, că tipul familiei și statutul socio-economic prezic pozitiv sau negativ împuternicirea psihologică și abilitățile și comportamentele de autorealizare asociate cu rezultatele post-școlare ale elevilor și rata de includere a tinerilor cu dizabilități în programele de studii universitare (Shogren et al., 2014).

Studiul 4. Explorarea influenței factorilor din mezosistem asupra autodeterminării elevilor români. Rolul mediator al percepțiilor elevilor asupra oportunităților

Autodeterminarea este interpretată ca un construct dinamic într-o relație continuă cu factorii micro-, mezo- și macrosistemici. Din perspectiva teoriilor ecologice, factorii de microsistem se referă la trăsături individuale și personale, factorii de mezosistem se referă la mediul proxim al persoanei, în cazul particular al elevilor cu dizabilități, aceștia sunt factorii care sunt generați de contextul școlar și mediul familial, oportunitățile de învățare și manifestare a unor comportamente autodeterminate fiind incluse în această categorie. Factorii din micro- și mezosistem sunt în continuă interacțiune cu componente și elemente din macrosistem definit ca un cumul de norme, credințe și culturi existente într-o societate la un moment dat. (Bronfenbrenner, 1979; Shogren, 2013).

Ținând cont de asumptiile desprinse din literatura de specialitate a autodeterminării ce susțin că generarea de oportunități de învățare a comportamentului autodeterminant este esențială, scopul prezentului studiu este acela de a explora tipurile de relații, în termeni de efecte directe și condițional indirecte între tipurile de dizabilitate, oportunitățile pentru autodeterminare din contextul școlar românesc, oportunitățile din mediul familial și autodeterminare. Primul obiectiv al studiului a fost acela de a investiga tiparele efectelor directe ale dezvoltării psihologice specifice unui anumit tip de dizabilitate asupra autonomiei, împuternicirii și autorealizării, componentele autodeterminării. Al doilea obiectiv al studiului a vizat examinarea rolurilor mediatore ale oportunităților din mediul familial și ale oportunităților din contextul școlar asupra relației dintre nivelul de dezvoltare psihologică specific unui tip de dizabilitate, autodeterminare și componentele acesteia, în termeni de autonomie, împuternicire psihologică și autorealizare.

În ceea ce privește participanții la studiu, un număr de 212 elevi cu și fără cerințe educaționale speciale au fost selectați, în eșantionul de cercetare fiind incluși elevi fără dizabilități, elevi cu dificultăți de învățare și elevi cu dizabilități intelectuale ușoare și moderate. Elevii fără dizabilități și elevii cu dificultăți de învățare erau înscriși în clasele aVIIa și aVIIIa din două școli gimnaziale, acești elevi urmau curriculum-ul școlar specific școlilor gimnaziale din învățământul public de masă. Elevii cu dizabilități intelectuale au fost selectați din trei școli gimnaziale și două licee tehnologice speciale pentru elevi cu cerințe educaționale speciale din două județe din România.

Măsurarea acțiunilor, abilităților și atitudinilor autodeterminante

Pentru a măsura autodeterminarea, comportamentele și abilitățile asociate autonomiei, împuternicirii psihologice și autorealizării, am folosit *Scala ARC a Autodeterminării*, versiunea adaptată pentru elevii români (Cristea & Gherguț, 2022).

Măsurarea percepțiilor elevilor cu privire la oportunitățile pentru autodeterminare

În acest studiu, pentru a evalua și măsura modul în care elevii percep oportunitățile de învățare și exprimare a comportamentelor și competențelor de autodeterminare în contextul școlar și în mediul de acasă am folosit *Scala AIR a Autodeterminării*, versiunea pentru elevi (Wolman et al., 1994). Fundamentată pe modelul teoretic al învățării autodeterminării, *Scala AIR a Autodeterminării* a fost dezvoltată de Institutul American de Cercetare (Mithaug și colab., 2003;

Wolman și colab., 1994) pentru a evalua și dezvolta strategii de creștere a nivelului autodeterminării individuale a adolescenților. În cadrul procesului preliminar de adaptare culturală și validare a *Scalei AIR a Autodeterminării*, cei 30 de itemi ai scalei au fost traduși și adaptați în Limba Română prin respectarea ghidurilor de adaptare a instrumentelor de măsurare prin autoraportare privind echivalentele de tip conceptual, lingvistic, semantic și cultural propuse de Comisia Internațională de Testare (Hernandez et al., 2020). După traducerea și adaptarea culturală a itemilor domeniilor *Oportunități la școală* (6 itemi) și *Oportunități acasă* (6 itemi), am realizat o analiză factorială exploratorie preliminară prin metodă Maximum likelihood care a evidențiat că pentru subscala *Oportunităților la școală*, varianțele aveau valori între .60 și .78, varianța totală (63,19%) după extracție explică un factor corespunzător domeniului de oportunități create în contextul școlar. În mod similar, pentru subscala de *Oportunități acasă*, analiza factorială exploratorie inițială au indicat că varianțele au avut valori cuprinse între .62 și .82, iar varianța totală (71,24%) a fost explicată de un factor, echivalent domeniului oportunităților generate în mediul familial.

Analizele de consistență internă și fiabilitate au demonstrat că cele două subscale de măsurare a percepției elevilor asupra oportunităților din mediul educațional și din contextul familial pentru grupul de participanți din această cercetare au demonstrat coeficienți de fiabilitate adecvați, valorile coeficientului *Cronbach Alpha* pentru subscala *Oportunităților la școală* fiind .93, iar pentru subscala *Oportunități acasă* a fost de .90.

Rezultatele studiului

Efecte directe

Rezultatele acestui studiu au indicat existența efectelor directe între tipurile de dizabilitate și oportunitățile create în mediul educațional românesc și în cadrul familiei. Mai precis, tipul de dizabilitate a prezis capacitatea de identificare a oportunităților de învățare a autodeterminării și, de asemenea, oportunitățile pentru manifestarea comportamentelor și abilităților de autodeterminare ale elevilor. Studiile din literatura de specialitate au susținut rezultatele și constatările noastre, prin sublinierea relevanței creării de oportunități în școală pentru dobândirea și exprimarea acțiunilor, abilităților și atitudinilor de autodeterminare, în acest cadru implementarea programelor educaționale bazate pe dovezi științifice care promovează învățarea competențelor și

comportamentelor autodeterminante în școli fiind un beneficiu pentru tinerii cu dizabilități (Mazzotti și colab., 2022; Test și colab., 2009; Wehmeyer și colab., 2012).

Rezultatele studiului susțin că oportunitățile create în mediile educaționale și familiale au prezis comportamente specifice autonomiei, o componentă a autodeterminării, precum și autodeterminarea globală. Interesant este însă că oportunitățile de autodeterminare, fie că provin din contextul școlar, fie sunt specifice mediului familial, nu au prezis împuternicirea psihologică și autorealizarea, celelalte două componente ale autodeterminării. O explicație ar fi că împuternicirea psihologică și autorealizarea ar fi prezise de factori mai degrabă individuali sau personali, cum ar fi anumite trăsături de personalitate sau conceptul de sine, și mai puțin de factori externi, legați de mediul ecologic specific mezosistemului (Cristea & Gherguț, 2023). Rezultate similare au fost obținute și de cercetătorii care au indicat că oferirea de oportunități atât la școală, cât și acasă au ajutat elevii cu și fără dizabilități să se angajeze în acțiuni autodeterminante (Carter et al., 2009; Cavendish, 2016; Pierson et al., 2008; Shogren și colab., 2007).

Rezultatele studiului au indicat efecte directe ale tipurilor de dizabilitate asupra autodeterminării globale, mai precis, dificultățile de învățare, dizabilitățile ușoare și moderate au prezis comportamente și abilități de autodeterminare și autonomie. Am indentificat și alte studii care au evidențiat efecte directe similare, acestea au condus la constatarea conform căreia nivelul de dezvoltare cognitivă este un predictor puternic al comportamentelor autodeterminate (Shogren et al., 2007; Wehmeyer et al., 2011).

Efecte indirecte

Rezultatele acestui studiu susțin că oportunitățile create în mediul educațional, în contextul școlar și în mediul familial mediază relația dintre tipurile de dizabilitate și autodeterminare, precum și relația dintre tipurile de dizabilitate și autonomie, una dintre componentele autodeterminării. Rolul de mediere al factorilor ce provin din mediul școlar și a oportunităților de acasă este exercitat diferit în funcție de tipurile de dizabilitate. Astfel, constatările studiului au indicat că oportunitățile pentru autodeterminare întăresc pozitiv relația dintre dezvoltarea psihologică specifică copiilor fără dizabilități și autodeterminare. În mod similar, oportunitățile pentru învățarea și exprimarea autodeterminării întăresc pozitiv relația dintre dificultățile de învățare și comportamentul și abilitățile asociate autodeterminării. Oportunitățile pentru autodeterminare nu acționează în mod constant în același scenariu de mediere pentru toate tipurile

de dizabilități, sub aceste premize rezultatele studiului nostru au indicat că oportunitățile au influența negativă în relația dintre tipurile de dizabilitate intelectuală ușoară și moderată și comportamentele, abilitățile și atitudinile autodeterminate. Aceste rezultate ar putea fi interpretate, în sens general, astfel: elevii cu dizabilități intelectuale ușoare și moderate, pe de o parte, întâmpină dificultăți în găsirea oportunităților de învățare a autodeterminării sau, pe de altă parte, contextele școlare nu oferă întotdeauna o gamă diversă de oportunități de învățare și de exprimare a capacităților de autodeterminare. Așadar, rezultatele acestui studiu ar susține cel puțin teoretic ideea că în mediile educaționale și familiale din România, elevii cu și fără dizabilități ar trebui să găsească oportunități și resurse adecvate pentru a învăța comportamente și abilități autodeterminante, în aceeași măsură cu identificarea oportunităților prin care să poată să dea expresie capacităților pentru autodeterminare. Aceste constatări ale studiului sunt susținute de rezultate aproximativ similare ale unor studii care au arătat că oportunitățile, văzute ca o interacțiune dinamică și integrată a factorilor din mezosistem, joacă roluri esențiale de mediatorii în relațiile dintre tipurile de dizabilități și acțiunile, abilitățile și atitudinile autodeterminante. În contextul oportunităților pentru autodeterminare, cercetarea noastră a indicat în primul rând importanța factorilor din mediul școlar cu rol de declanșatori foarte puternici ai comportamentelor autodeterminante. Acești vectori de acțiune cu valențe de declanșatori s-au referit la programe educaționale care promovează învățarea comportamentelor și atitudinilor autodeterminante, experiențele incluzive, accesul la programe și activități din învățământul general, planificarea și intervențiile specifice din perioadele de tranziție la etapele următoare, inclusiv tranziția la viața independentă de adult (Lee și colab., 2012; Raley și colab., 2020; Shogren și colab., 2012).

Studiul 5. Impactul Modelului de învățare și instruire a autodeterminării în îmbunătățirea performanțelor școlare la elevii cu dizabilități intelectuale ușoare și moderate.

În sistemul educațional românesc lipsesc programele educaționale specifice de învățare a autodeterminării. Din multitudinea de practici bazate pe dovezi științifice descrise în literatură, am ales *Modelul de învățare și instruire a autodeterminării (Self-Determination Learning Model of Instruction, SDLMI, Shogren et al., 2017)*. Acesta este un program educațional validat științific ce promovează autodeterminarea, este adaptat nevoilor elevilor cu dizabilități intelectuale ușoare și

moderate, este structurat într-o manieră ierarhică de la simplu la complex și este ușor de urmat de către elevi. Cercetătorii au arătat că SDLMI poate fi aplicat cu succes în practica educațională nu numai pentru învățarea comportamentelor autodeterminante, ci și în scopul îmbunătățirii performanței școlare. (Shogren et al., 2017; Wehmeyer et al. , 2012).

Prezentul studiu își propune să exploreze impactul SDLMI în optimizarea performanței obținute în rezolvarea sarcinilor academice în clasă și în medii educaționale. În acest context de cercetare, performanța academică este operaționalizată ca optimizarea performanțelor în sarcinile școlare, precum: (1) îmbunătățirea competențelor de înțelegere a unui text citit; (2) creșterea abilităților de comunicare verbală; (3) consolidarea abilităților de rezolvare a problemelor de matematică; (4) formarea capacității de a face alegeri între mai multe opțiuni date în contextul activităților prevocationale; (5) stabilirea și atingerea obiectivelor propuse într-o activitate de învățare.

Rezultatele studiului au fost cuantificate din datele obținute în cele trei etape ale experimentului: etapa inițială, etapa de intervenție educațională (implementarea *SDMLI*) și etapa de menținere. Constatările studiului au indicat că *SDMLI* are un impact benefic asupra performanței elevilor la sarcini școlare, efectele aplicării programului *SDMLI* s-au manifestat prin îmbunătățiri și creșteri evidente ale scorurilor comportamentelor și competențelor academice investigate.

Competențele de înțelegere a textelor citite

În ceea ce privește aceste abilități și comportamente specifice de decodare și înțelegere a lecturării textelor, rezultatele studiului au indicat clar că implementarea *SDMLI* are ca efecte schimbări pozitive în capacitatea de înțelegere a lecturării textelor de dificultate medie. În literatura de specialitate dedicată autodeterminării, mai multe studii au susținut rolul major pe care *SDMLI* îl joacă în îmbunătățirea rezultatelor academice, inclusiv în înțelegerea și procesările specifice actului lexico-grafic, precum și în abilitățile de raționament verbal (Fowler et al., 2007; Lee et al., 2015; Shogren et al. al., 2013).

Optimizarea abilităților de comunicare verbală

Rezultatele studiului au indicat că aplicarea procedurală și ciclică a *SDMLI* în contexte experimentale controlate de învățare și terapie a determinat pentru cei cinci participanți creșteri

semnificative și stabile ale volumului vocabularului activ și pasiv, precum și în optimizarea abilităților lingvistice expresive și impresive. Rezultatele obținute sunt susținute de studii similare care au evidențiat impactul pozitiv al *SDLMI* asupra activării vocabularului și abilităților de comunicare (Burke et al. 2018; Fowler et al., 2007; Wehmeyer, 2007).

Competențe de rezolvare a problemelor de matematică

Studiile anterioare demonstrează eficacitatea aplicării *SDLMI* în formarea și întărirea comportamentelor de rezolvare a problemelor în general și, în special, în îmbunătățirea abilităților de rezolvare a problemelor de matematică (Raley și colab., 2018; Wehmeyer și colab., 2012). În studiul de față, prin intervenția *SDLMI* în sarcinile școlare care vizează activizarea competențelor matematice, s-au evidențiat îmbunătățiri în ceea ce privește prelucrarea lingvistică a cerințelor problemei, structurarea rezolvării problemelor în etape procedurale și algoritmi de rezolvare, precum și abilitățile de raționament și calcul aritmetic.

Abilitatea de a face alegeri între mai multe opțiuni

Comportamentul decizional de a face alegeri potrivite între mai multe opțiuni sau posibilitati date este circumscris categoriei de abilități asociate constructului de autodeterminare. Prin structura sa internă, *SDLMI* promovează dezvoltarea comportamentului decizional, capacitatea de a face alegeri în ceea ce privește mai multe opțiuni date, fiind un element esențial al acestui tip de comportament, mai ales în contextul dizabilităților intelectuale (Chou et al., 2017; Hagiwara et al., 2017; Raley și colab., 2021). În activități pre-vocaționale specifice, elevii participanți la studiu s-au remarcat prin abilitățile superioare de decizie și alegere legate de o posibilă viitoare profesie, aceste constatări fiind alte dovezi ale eficacității programului *SDLMI*.

Abilități de stabilire și atingere a obiectivelor

Rezultatele studiului au indicat creșteri ale scorurilor capacităților de stabilire a scopurilor și obiectivelor, precum și a abilităților de planificare a activităților pentru atingerea obiectivelor. Rezultatele studiului sunt reflectate în literatura autodeterminării, mai multe studii au indicat impactul benefic al *SDLMI* asupra stabilirii obiectivelor și dezvoltării abilităților de realizare a acestora, setarea volițională de obiective și planificarea fiind comportamente fundamentale ale

constructului de autodeterminare (Hagiwara et al., 2017; Lee et al. al., 2015; Shogren și colab., 2019; Shogren și colab., 2021).

Măsurătorile efectuate cu *Scala AIR a Autodeterminării* adaptată pentru elevii români la începutul fazei inițiale, a condiției experimentale și la sfârșitul fazei de menținere, în absența intervenției educaționale propriu-zise cu *SDMLI*, au indicat pentru fiecare participant creșteri evidente ale scorurilor *Capacități* pentru autodeterminare, mai precis creșteri evidente ale scorurilor la subscalele de *Cunoștințe*, *Abilități* și *Percepții* pentru autodeterminare. Aceste rezultate au susținut aportul pozitiv al *SDLMI* în îmbunătățirea capacităților pentru învățarea și manifestarea autodeterminării de către elevii cu dizabilități.

IV. Concluzii. Implicații pentru practica educațională

În această cercetare, am urmărit explorarea rolului factorilor sociali și ecologici în îmbunătățirea autodeterminării elevilor cu dificultăți de învățare, dizabilități intelectuale ușoare și moderate, studiile incluse în această teză de doctorat fiind primele realizate în contextul românesc de cercetare.

Contribuțiile conceptuale au fost relevante, prin aducerea în discuție a modelelor teoretice ale constructului de autodeterminare, cu accent pe domeniul educației speciale și al cadrului și fenomenologiei dizabilității. Astfel, a fost ilustrată evoluția constructului autodeterminării de-a lungul istoriei științelor umaniste, de la primele conceptualizări din determinism până la sensul actual al conceptului de autodeterminare în științele comportamentului uman, precum și modelele de cunoaștere care explică constructul multifacetat al autodeterminării. Având în vedere rolul major al autodeterminării în succesul proceselor de incluziune educațională, vocațională și socială a persoanelor cu dizabilități, a fost esențială analizarea constructului de autodeterminare în termeni de abordări conceptuale, definiții, cunoașterea componentelor și caracteristicilor acțiunilor, abilităților și atitudinilor autodeterminate. Din această perspectivă de cunoaștere, au fost descrise modele teoretice ale autodeterminării specifice contextului educației speciale și dizabilităților, precum, *Modelul funcțional al autodeterminării* (Wehmeyer et al., 1993) și *Teoria determinantului causal* (Shogren et al., 2015) aceste două teorii cu apartenența pregnantă la teoriile motivaționale ale autodeterminării fiind folosite cel mai frecvent ca fundamentări teoretice ale cercetărilor empirice din ultimii ani.

Constructul autodeterminării nu a fost examinat izolat, static, desprins de context, ci dintr-o perspectivă dinamică, în strânsă relație de condiționare și interdependență cu factorii ecologici și sociali. Prin prisma teoriei factorilor social-ecologici (Brofenbrenner, 1979; Shogren, 2013), am sintetizat conceptualizări despre factorii de microsistem, mezosistem, macrosistem și cronosistem cu influențe asupra învățării și expresiei autodeterminării persoanelor cu dizabilități. O altă contribuție teoretică s-a referit la aducerea în discuție a perspectivelor contemporane asupra contextului dizabilității (Thomson et al., 2009). În acest cadru, paradigma nevoilor de sprijin și suport pentru persoanele cu dizabilități s-a impus în literatura de specialitate în ultimii ani, înlocuind abordările nevoilor și cerințelor speciale ale persoanelor cu dizabilități văzute exclusiv prin prisma condițiilor medicale de deficit, deficiență, tulburare sau boală.

În ceea ce privește contribuțiile metodologice, în acest demers de cercetare doctorală, am adaptat *Scala ARC a Autodeterminării* (Wehmeyer și Kelchner, 1995) pentru măsurarea autodeterminării elevilor cu dizabilități. Versiunea adaptată în Limba Română a *Scalei ARC a Autodeterminării* a dovedit proprietăți psihometrice robuste, structura factorială și coeficienții de consistență internă și de fiabilitate au indicat că acest instrument este valid și fiabil pentru măsurarea autodeterminării și a componentelor ei la elevii români.

Un alt instrument de evaluare a autodeterminării folosit în această cercetare de doctorat a fost *Scala AIR a Autodeterminării*, versiunea pentru elevi (Wolman et al., 1994). Construită pe concepte din teoria învățării autodeterminării, *Scala AIR a Autodeterminării* a fost dezvoltată de Institutul American de Cercetare (Mithaug și colab., 2003; Wolman și colab., 1994) pentru a evalua și dezvolta strategii pentru creșterea nivelului de autodeterminare la elevi. În etapă preliminară, am dezvoltat un studiu pilot pentru validarea *Scalei AIR a Autodeterminării*. Versiunea preliminară adaptată pentru elevii români cu dizabilități a *Scalei AIR a Autodeterminării* a dovedit caracteristici psihometrice adecvate pentru măsurarea *Oportunităților la școală* și a *Oportunităților de acasă*, precum și pentru măsurarea *Capacităților* pentru autodeterminare a elevilor cu dizabilități.

Instrumentele de evaluare a conceptului de sine (Chestionarul Five-Factor Self-Concept, Garcia et al., 2014), a abilităților elevilor de planificare a tranziției (Student Questionnaire Transition Planning, Connecticut Transition Task Force, 2008), precum și pentru evaluarea nivelului de dezvoltare a abilităților de viață (Pediatric Evaluation of Disability Inventory, Haley et al., 2011) au fost traduse și adaptate pentru elevii români cu dizabilități intelectuale ușoare și

moderate și dificultăți de învățare. În procesul de adaptare culturală și validare, analizele factoriale exploratorii și confirmatorii au indicat că acestea sunt instrumente de evaluare valide ce prezintă caracteristici psihometrice adecvate pentru participanții la cercetarea curentă.

O altă contribuție metodologică importantă a acestei cercetări a fost elaborarea grilelor de monitorizare și evaluare a comportamentelor funcționale pentru performanța școlară particularizate pe abilitățile academice de înțelegere a textelor citite, abilitățile de comunicare, competențe de rezolvare a problemelor de matematică, abilități de a alege între opțiuni multiple, stabilirea de obiective și abilitățile de realizare. Aceste grile de monitorizare și evaluare a performanței școlare ale elevilor au fost realizate pentru studiul experimental al acestei cercetări (Studiul 5) care a avut ca scop examinarea efectului *Modelului de Învățare și Instruire a Autodeterminării* asupra performanței academice a elevilor cu dizabilități intelectuale ușoare și moderate.

În ceea ce privește contribuțiile studiilor empirice, considerăm că realizarea acestor studii constituie o noutate în cercetarea românească, constatările evidențiind rolul major al factorilor social-ecologici din microsistem și mezosistem asupra autodeterminării elevilor cu dizabilități. Astfel, rezultate relevante ale acestei cercetări au indicat că, componentele autodeterminării, în termeni de autonomie, împuternicire psihologică și autorealizare au efecte directe asupra nivelului de dezvoltare a abilităților de viață. Prin prisma acestor constatări, cu cât o persoană este mai autodeterminată în acțiunile sale, cu atât abilitățile sale de viață vor fi mai bine structurate, ceea ce ar avea efecte relevante asupra calității vieții persoanei. Cercetarea noastră a evidențiat rolul factorilor individuali de gen, vârstă, tipul dizabilității, structura și statutul socio-economic al familiei în predicția comportamentelor și abilităților autodeterminante în contextul cultural românesc al dizabilității. Rezultatele studiului au reliefat diferențe între caracteristicile autodeterminării în funcție de tipul de dizabilitate și gen. În mod similar, statutul socio-economic al familiei este un predictor al realizării de sine și al autonomiei. Alte rezultate ale studiului subliniază rolul vital al oportunităților create în contextul școlar și în mediul familial în învățarea și exprimarea comportamentelor și abilităților, acțiunilor și atitudinilor autodeterminate. Este esențială identificarea oportunităților care declanșează comportamentele autodeterminante, astfel ar putea fi stabilite reperele pentru elaborarea programelor educaționale și strategiilor de intervenție menite să crească și să îmbunătățească autodeterminarea elevilor. În acest cadru, al intervenției educaționale prin intermediul derulării unor programe educaționale care să conducă la

stimularea autodeterminării elevilor, a fost realizat Studiul 5 al acestei cercetări. Acest studiu experimental cu un design specific intervenției educaționale a dovedit eficiența *Modelului de învățare și instruire a autodeterminării* atât prin creșteri ale performanțelor academice ale elevilor, cât și prin optimizarea comportamentelor autodeterminante specifice.

Legat de practică educațională și intervențiile terapeutice, avem convingerea că odată evidențiate mecanismele și aspectele prin care factorii individuali, personali și contextele familiale, socio-școlare în care evoluează elevii cu dizabilități sunt reliefate se pot pune fundamentele programelor de intervenție educațională care promovează autodeterminarea elevilor cu dizabilități. Considerăm că este esențial ca intervențiile și strategiile educaționale să fie individualizate în funcție de fiecare copil sau adolescent cu nevoi de suport, iar în planificarea și aplicarea acestor strategii educaționale să fie luate în considerare modalități de ameliorare a decalajelor impuse de anumite caracteristici personale ale elevilor. De asemenea, studiile ulterioare ar trebui să evidențieze mai exact acei factori individuali sau contextuali care prezic acțiuni și abilități autodeterminante. Cunoașterea influenței factorilor personali, individuali și contextuali are scopul de a conduce la implementarea strategiilor specifice și a programelor educaționale bazate pe dovezi în mediile educaționale ale elevilor cu dizabilități. Pentru a susține aceste demersuri, o meta-analiză realizată de Burke și colaboratorii săi în 2020, a evidențiat necesitatea adaptării programelor bazate pe dovezi la caracteristicile și nevoile individuale și personale ale elevilor. În același cadru de recomandări, Rowe et al., în 2021 a indicat că practicile bazate pe dovezi trebuie să fie adaptate la trăsăturile de personalitate și caracteristicile individuale ale elevilor cu dizabilități înscriși în programele de învățământ secundar și implementate în perioada de tranziție. Aceste intervenții au avut efecte pozitive în optimizarea comportamentelor și abilităților asociate cu autodeterminarea, cum ar fi competențele de *self-advocacy*, abilități de stabilire a opțiunilor și de luare a deciziilor, competențele de rezolvare a problemelor, planificarea, stabilirea de obiective și de realizare a acestora (*Modelul de învățare și instruire a autodeterminării*, Shogren și colab., 2018), implicare, autoeficacitate și planificare a carierei (Sowers și colab., 2017). Prin prisma intervențiilor educaționale ce promovează autodeterminarea elevilor cu dizabilități, studiile experimentale au arătat că programele de intervenție educațională și terapeutică care au fost dezvoltate ca practici bazate pe dovezi au fost adaptate în funcție de factorii individuali și personali în interacțiune cu variabilele contextuale ale familiei și ale mediului școlar. Aceste programe educaționale validate științific au condus la îmbunătățirea semnificativă a abilităților, acțiunilor și

atitudinilor autodeterminante și au avut un impact pozitiv asupra stării de bine și calității vieții elevilor.

În încheiere, considerăm că autodeterminarea, dispoziție volitivă a persoanei de a acționa pentru a deveni agent determinant cauzal al propriei vieți, este un domeniu de cunoaștere ce necesită și mai mult studiu și explorare. Cercetând dinamica și mecanismele modului în care autodeterminarea interacționează și interrelaționează cu factorii social-ecologici, se vor pune fundamentele pentru elaborarea unor programe educaționale care promovează comportamentele și abilitățile autodeterminante ale copiilor și tinerilor cu dizabilități. Elaborarea programelor educaționale pentru învățarea și manifestarea comportamentelor autodeterminante ar trebui să fie o prioritate pentru cercetătorii și practicienii sistemului de educație din România.

References (Selected)

- Adams, N., Little, T. D., & Ryan, R. M. (2017). *Self-Determination Theory. Development of Self-Determination Through the Life-Course*, 47–54. doi:10.1007/978-94-024-1042-6_4
- Agran, M., Spooner, F., & Singer, G. H. S. (2017). Evidence-Based Practices. *Research and Practice for Persons with Severe Disabilities*, 42(1), 3–7. doi:10.1177/1540796916685050
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Harvard University Press.
- Bronfenbrenner, U. (Ed.). (2005). *Making human beings human: Bioecological perspectives on human development*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Burke, K. M., Raley, S. K., Shogren, K. A., Adam-Mumbardó, C., Uyanik, H., Hagiwara, M., and Behrens, S. (2018). A meta-analysis of interventions to promote self-determination of students with disabilities. *Remedial and Special Education*, 41, 176–188.
<https://doi.org/10.1177/0741932518802274>
- Carter, E. W., Lane, K. L., Pierson, M. R., and Glaeser, B. (2006). Self-Determination Skills and Opportunities of Transition-Age Youth with Emotional Disturbance and Learning Disabilities. *Exceptional Children*, 72(3), 333–346. <https://doi.org/10.1177/001440290607200305>
- Cavendish, W. (2016). The role of gender, race/ethnicity, and disability status on the relationship between student perceptions of school and family support and self-determination. *Career Development and Transition for Exceptional Individuals*, 39(2), 1–10.
<https://doi.org/10.1177/2165143416629359>
- Cobb, B., Lehmann, J., Newman-Gonchar, R., & Alwell, M. (2009). Self-determination for students with disabilities: A narrative metasynthesis. *Career Development for Exceptional Individuals*, 32, 108–114. doi:10.1177/0885728809336654
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The “what” and the “why” of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11, 227–268..
- Field, S., & Hoffman, A. (1994). Development of a model for self-determination. *Career Development for Exceptional Individuals*, 17, 159-169. <https://doi.org/10.1177/088572889401700205>
- Hagiwara, M., Shogren, K. A., and Leko, M. (2017). Reviewing research on the Self-Determined Learning Model of Instruction: Mapping the terrain and charting a course to promote adoption

and use. *Advances in Neurodevelopmental Disorders*, 1, 3–13. <https://doi.org/10.1007/s41252-017-0007-7>

Hoffman, A., Field, S. L., & Sawilowski, S. D. (1995). *Self-Determination Assessment Battery. User's guide*. Detroit, MI: Wayne State University.

Lee, S. H., Wehmeyer, M. L., and Shogren, K. A. (2015). Effect of instruction with the self-determined learning model of instruction on students with disabilities: A meta-analysis. *Education and Training in Autism and Developmental Disabilities*, 237-247.

<https://www.jstor.org/stable/24827538>

Mazzotti, V. L., and Rowe, D. A. (2015). Meeting the transition needs of students with disabilities in the 21st century. *Teaching Exceptional Children*, 47(6), 298-300.

<https://doi.org/10.1177/0040059915587670>

Mumbardó-Adam, C., Guàrdia-Olmos, J., and Giné Giné, C. (2020). An integrative model of self-determination and related contextual variables in adolescents with and without disabilities. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 33(5), 856-864.

<https://doi.org/10.1111/jar.12705>

Palmer, S. B., Wehmeyer, M.L., Shogren, K.A., Williams-Diehm, K.L.&Soukup, J.H. (2012). An Evaluation of the *Beyond High School* Model on the Self-Determination of Students With Intellectual Disability. *Career Development and Transition for Exceptional Individuals* 35(2) 76–84. <https://doi.org/10.1177/0885728811432165>

Raley, S. K., Shogren, K. A., Rifenshark, G. G., Lane, K. L., and Pace, J. R. (2021). The impact of the self-determined learning model of instruction on student self-determination in inclusive, secondary classrooms. *Remedial and special education*, 42(6), 363-373.

<https://doi.org/10.1177/0741932520984842>

Rowe, D. A., Alverson, C. Y., Kwiatek, S., and Fowler, C. H. (2019). Effective practices in secondary transition: Operational definitions.

Ryan, R. M., and Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55, 68–78.

<https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0003-066X.55.1.68>

Schalock, Robert L., Ruth Luckasson, and Karrie A. Shogren. 2020. "Going beyond Environment to Context: Leveraging the Power of Context to Produce Change" *International Journal of*

Environmental Research and Public Health 17, no. 6: 1885.

<https://doi.org/10.3390/ijerph1706188>

- Shogren, K. A., & Raley, S. K. (2022). *Self-determination and causal agency theory: Integrating research into practice*. Springer Nature.
- Shogren, K. A., and Shaw, L. A. (2017). The impact of personal factors on self-determination and early adulthood outcome constructs in youth with disabilities. *Journal of Disability Policy Studies*, 27(4), 223-233. <https://doi.org/10.1177/1044207316667732>
- Shogren, K. A., Little, T. D., & Wehmeyer, M. L. (2017). Human agentic theories and the development of self-determination. In Wehmeyer, M.L., Shogren, K.L., Little, T., D. & Lopez, S.J. (Eds.), *Development of self-determination through the life-course* (pp. 17–26). New York, NY: Springer.
- Thompson, J. R., Bradley, V. J., Buntinx, W. H. E., Schalock, R. L., Shogren, K. A., Snell, M. E., ... Yeager, M. H. (2009). Conceptualizing Supports and the Support Needs of People With Intellectual Disability. *Intellectual and Developmental Disabilities*, 47(2), 135–146. <https://doi.org/10.1352/1934-9556-47.2.135>
- Wehmeyer ML. (2020). The Importance of Self-Determination to the Quality of Life of People with Intellectual Disability: A Perspective. *International Journal of Environmental Research and Public Health*; 17(19):7121. <https://doi.org/10.3390/ijerph17197121>
- Wehmeyer, M. L. (2022). Self-Determination as a Personal Factor. *The Positive Psychology of Personal Factors: Implications for Understanding Disability*, 87.
- Wehmeyer, M. L., & Abery, B. H. (2013). Self-determination and choice. *Intellectual and Developmental Disabilities*, 51, 399-411.
- Wehmeyer, M. L., & Garner, N. W. (2003). The Impact of Personal Characteristics of People with Intellectual and Developmental Disability on Self-determination and Autonomous Functioning. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 16(4), 255–265. doi:10.1046/j.1468-3148.2003.00161.x
- Wolman, J. M., Campeau, P. L., DuBois, P. A., Mithaug, D. E., and Stolarski, V. S. (1994). Air Self-Determination Scale and User Guide. Stanford, CA: American Institutes for Research
- Wood, W. M., Karvonen, M., Test, D. W., Browder, D., and Algozzine, B. (2004). Promoting Student Self-Determination Skills in IEP Planning. *TEACHING Exceptional Children*, 36(3), 8–16. <https://doi.org/10.1177/004005990403600301>